

VLČEK, Vojtěch: *Totalitám navzdory*
Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2011, 516 stran

Vzhledem k neúprosnému diktátu času nabývá v současnosti na fatální důležitosti zachycení svědectví posledních pamětníků nacistické a komunistické totality. Je přitom jasné, že náš dluh vůči těmto lidem (i nám samým), kteří byli s oběma zrušnými režimy během svého života konfrontováni a jejichž vzpomínky nám nejen pomáhají doplnit obraz tehdejších událostí, ale snad i nalézt poučení, splacen být nemůže. Mnoho se v minulosti promeškalo a snad ani nebyl dostatek sil a času, aby tomu mohlo být jinak. Je to neskonalá škoda. S těmto lidmi odchází nenávratně i jejich hodnotový svět, bez něhož lze jen stěží pochopit tehdejší události v jejich plnosti. V případě zkoumání komunistické totality v její nejkrvavější etapě poučovacího konstituování, typické provokacemi a vykonstruovanými případy, jsou navíc pamětníci často jediným korigujícím faktorem z podstaty věci problematických úředních pramenů.

Knihy historika Vojtěcha Vlčka je právě oním pokusem vzepřít se tomuto neblahému stavu věcí. Její obsahový rámec tvoří soubor rozhovorů s deseti různými muži (co muž, to kapitola), kteří se s ním během setkávání podělili o své životní osudy a těžké zkoušky, jež museli podstoupit. Zrcadlí se v nich všechny důležité zvraty moderních českých dějin, ať už se jedná o ovládnutí středoevropského prostoru včetně zbytku první republiky nacisty, či poválečné československé směřování přes notně redukovanou demokracii k otevřené poučovací diktatuře. Vše v rovině poutavé osobní mikrohistorie, která obnažuje postoje těchto lidí, jejich touhy, přání, názory a konečně i reflexi jejich tehdejší složité situace.

Autor si podle svých slov vybíral respondenty tak, aby to byli lidé, kteří byli perzekvováni jak ze strany „hnědé“, tak i „rudé“ totality. Nelze tedy mluvit o reprezentativním vzorku tehdejší populace. Pomsta režimu u těchto lidí nebyla zcela bezpředmětná a náhodná, byla totiž povětšinou odpovědí na jejich odbojové aktivity. Z celé skupiny deseti osob se jich do protinacistického odboje zapojilo celkem sedm, osm pak do odboje protikomunistického. U šesti došlo k postupné odbojové činnosti proti jedné i druhé totalitní moci. Je samozřejmě jasné, že intenzita těchto aktivit byla u každého muže jiná. Někteří patřili k veteránům východní nebo západní fronty, kteří proti nacismu bojovali v uniformách československých zahraničních jednotek, jiní byli „jen“ civilisté, často velice mladí. Avšak to jejich aktivitám neubírá na autenticitě. Jak v rozhovoru s autorem správně jeden z nich říká: *Odboj se neskládá jen z velkých věcí.*

Každopádně díky této skladbě respondentů se autorovi otevřela jedinečná možnost akcentovat při rozhovorech téma druhové spřízněnosti, či naopak odlišnosti obou totalit, stejně jako poodhalit motivaci mužů, kteří za demokratické ideály neváhali bojovat a trpět. Zde vystupuje zřetelně do popředí společný jmenovatel jejich nonkonformního postoje. V podstatě všichni vyrostli z hodnotového kvasu první republiky, byli vychováni k vlastenectví a demokratickým ideálům. Vedle toho jejich kroky často determinovala i víra. Velice frekventované je členství ve Skautu či Sokole a legionářská minulost nejbližších příbuzných. Ti byli vzhledem k vlastní zkušenosti s ruskými komunisty velice ostražití a své poznatky předávali dál: *Otec byl národní*

socialista a na bolševiky i Sověty poblížel dost rezervovaně. Také můj strýc, dragoun z ruských legií, na ně poblížel velmi kriticky, protože věděl, o co jde. Bojoval proti nim a probíjel se přes celou Sibiř po magistrále až do Vladivostoku a dostal se pak domů až přes Terst. Výchovný model výše popsaného typu docházel naplnění v silně vnímaném pocitu povinnosti a zodpovědnosti a pamětníkům posloužil při plavbě rozbouřeným oceánem jejich života jako nenahraditelný kompas.

Deset kapitol Vlčkovy knihy otevírá příběh Josefa Brzka (nar. 1920). Ten byl Němci vězněn od roku 1942 do konce války v koncentračním táboře Papenburg za distribuci falešných potravinových lístků mezi Čechy v Německu. Po nástupu československých komunistů k moci tento muž, pracující jako horník (!), se stal na Mostecku spoluzakladatelem odbojové organizace, která se připravovala na očekávané protikomunistické povstání. V létě 1950 ho Státní soud Praha odsoudil za tuto činnost na doživotí, přičemž byl ve hře i trest smrti. Komunistický tribunál provedl tehdy „výjezd“ a přelíčení se tak konalo ve stejném sále mosteckého „Repre“ (Hornický reprezentační dům), v němž Josef Brzek potkal v roce 1940 na taneční zábavě svou budoucí manželku. Takřka dokonalá ironie.

Osud plukovníka Vasilu Coky (nar. 1923), veterána Svobodovy armády, je odlišný. Věznění, kde mu šlo doslova o holý život, zakusil nejprve z rukou sovětských „bratrů“. Vystřízlivění naivního mladíka z Podkarpatské Rusi, jehož otec byl zapáleným komunistou, který doma přechovával propagandistické tiskoviny o dělnickém ráji na Východě, muselo být trpké. Za nepovolené překročení hranice skončil mladý Vasil Coka v rukou NKVD. Na podzim roku 1940 byl pak odsouzen do sibiřského gulagu. Až na začátku roku 1943 se odtud dostal do Buzuluk, kde se přidal k tvořícím se československým exilovým jednotkám. V roce 1949 ho noví vládcí kvůli jeho nepohodlným názorům z armády odstranili a degradovali. Tento pamětník měl bezesporu štěstí v tom, že se mu nové věznění vyhnulo, byl však režimem pronásledován a šikanován.

Do kategorie aktérů třetího odboje spadají následující tři jména: plukovník Luboš Hruška (nar. 1927), generál Antonín Husník (nar. 1921) a generálmajor Miroslav Kácha (nar. 1923). Všichni se do ilegální činnosti zapojili jako vojáci, když po válce absolvovali Vojenskou akademii v Hranicích. Jejich svědectví zachycené Vojtěchem Vlčkem je obzvláště cenné. Dokazuje totiž, že v armádě skutečně existovaly po únoru 1948 podzemní struktury, které počítaly i s možností ozbrojeného převratu, který by učinil konec komunistickému teroru. Miroslav Kácha například uvedl: *Měli jsme si napsat tři místa, kam bychom měli jít, a většina z nás chtěla do Prahy. Já se do Prahy dostal jednak díky tomu, že jsem měl velmi dobrý prospěch, a také zřejmě díky kontaktům někoho z našich na osobním oddělení ministerstva, už v rámci ilegální činnosti. Řekli mi: „Jsi Pražák a bylo by dobré, kdyby ses dostal do Prahy.“ A vyšlo to. [...] Získávali jsme informace o situaci v armádě, o důstojnících, kdo je na čí straně, poněvadž se nevědělo, jak se situace vyvine. Počítalo se i s možností ozbrojeného převratu, a kdo by to měl jiný dělat nežli armáda. Pro ten případ jsme potřebovali vědět, na koho se můžeme obrátit, na koho se spolehnout a na koho si musíme dávat pozor. Měli jsme spolupracovníky na různých místech, dokonce i na západní hranici republiky, protože když začalo propouštění důstojníků z armády a pak i zatýkání, potřebovali jsme je dostat za hranice do bezpečí.*

Mgr. Otakar Raulím (nar. 1924) zaplatil za svou odbojovou činnost proti Němcům, kterou vykonával spolu se svým otcem legionářem ještě jako mladistvý, osmi měsíci žaláře. Za vlády komunistů nemohl jinak, a tak se stal v době své vojenské prezenční služby kurýrem pracujícím pro francouzské zpravodajce. Za tím účelem podstoupil za hranicemi i speciální školení. Stalo se tak v Innsbrucku. Pro historiky, kteří se zabývají protikomunistickým odbojem a snaží se odhalit skutečný rozsah ilegálních aktivit i jejich ideové podhoubí, může být podstatná informace, že součástí tohoto školení, které vedl i syn generála Vojtěcha Luži Radomír, byla instruktáž, podle níž v případech prozrazení a zatčení má každý „agent-chodec“ bagatelizovat svou činnost s poukazem na lehkomyšlnost a dobrodružnost (tedy slabé či žádné ideové zakotvení) a oportunismus (ilegální činnost motivována finanční odměnou). Právě na školení v Innsbrucku potkal Otakar Raulím Jaroslava Vetejšku, kurýra, který později v Československu rozvinul ozbrojený odboj a spolu s dalším mladým odbojářem 4. ledna 1950 zastřelil v Hodoníně příslušníka StB Aloise Dyčku, za což ho komunisté popravili.

Křivolakými stezkami se ubírala životní pouť generálmajora Antonína Špačka (nar. 1917). V prvních měsících okupace aktivně působil v podzemní organizaci, která se zaměřovala na převádění lidí z Protektorátu přes Slovensko do zahraničí (podle svých slov převedl např. generála Ingra a jeho syny), na začátku roku 1940 pak byl nucen kvůli rozkrytí ilegální sítě sám odejít. Dostal se do Anglie a stal se příslušníkem Československé samostatné obrněné brigády. Po únorových událostech ho komunisté vyloučili z Vysoké školy válečné, kde studoval, a propustili z armády. To však bohužel nebylo vše. Na jaře 1949 se stal obětí vykonstruovaného procesu. Za údajnou velezradu ho soud poslal na 10 let do vězení. Tragické se ukázalo zejména odloučení od rodiny. Jeho manželka, se kterou měl malé dítě, byla totiž Angličanka. Komunistické úřady ji v červnu 1948 i se synem donutili opustit Československo, zatímco Špačkovi v tom zamezili. Manželství na dálku s politickým vězněm nevydrželo: *V roce 1952 mi na šachtu přišla fotografie mého syna a dopis od manželky. Bachař mi to ukázal, ale nedal. Jinak jsem s nimi neměl žádný kontakt, nemohl jsem jim ani napsat. Na Ležnici jsem dostal dopis od anglických advokátů, kde mi psali, že jejich klientka paní Špačková rozená Thomasová zažádala o právní kroky ve věci rozvodu. Žádost o rozvod na vězněného válečného veterána těžce dolehla. Svého syna Milana, kterého naposledy viděl jako čtyřletého, znovu spatřil až v roce 1967, kdy mu bylo už 22 let!*

Skaut František Zahrádka (nar. 1930) zažil s rodinou vyhnání ze Sudet po přijetí mnichovského diktátu. Během války se vzhledem ke svému věku odboje nezúčastnil, jeho čas měl teprve přijít. V rozhovoru s Vojtěchem Vlčkem popsal svůj pouťový přerod od pasivního diváka tehdejších událostí v aktivního protikomunistického odbojáře. Zapojil se do skautské ilegální organizace, jejímž hlavním smyslem bylo kolportovat protikomunistické letáky a ilegální časopis. Stal se také kurýrem, který pomáhal uprchlíkům dosáhnout svobodného světa. Přes Šumavu převedl nejméně 14 osob. Navíc pro americkou zpravodajskou službu získal v Československu kontakt v osobě jednoho svého přítele, jenž byl důstojníkem. Zahrádku zatklí orgány obranného zpravodajství v září 1949, načež ho soudní tribunál poslal za údajnou velezradu a vyzvědačství na 20 let za mříže. Z komunistických věznic vyšel až v roce

1962. Po roce 1989 stál u zrodu Muzea III. odboje v Příbrami a Památníku obětem komunismu v táboře Vojna u Příbrami.

Příběh Zdeňka Zeleného (nar. 1924) má podobné kontury. I on byl skaut. Jako jeden z prvních začal pracovat s neslyšícími i zrakově postiženými skauty. I on nezustal lhostejný k tomu, co se v Československu dělo, jakmile komunisté dobyli moc. Jako věřící člověk se pokoušel v rámci svých sil a možností pomáhat členům jezuitského řádu tím, že s dalšími přáteli rozmnožoval a rozšiřoval zakázané pastýřské listy. Na rozdíl od Františka Zahrádky však jeho ilegální činnost nenabyla větší intenzity a většina obvinění vznesená proti němu byla vykonstruována. Komunisté ho poslali do vězení na základě obligátního obvinění z velezrady a vyzvědačství na 15 let.

Do paměti posledního z galerie vlastenců ve Vlčkově knize, plukovníka Jiřího Zenáhlíka (nar. 1921), který od roku 1952 do zatčení v roce 1953 pracoval pro francouzskou zpravodajskou službu, se otisklo mnoho událostí. Některé, jako například vzpomínka na spoluvězně Gustáva Husáka, vzhledem k naší znalosti pozdějších reálií mají bezpochyby ráz absurdního divadla: *Chodil pracovat dobrovolně, jako komunista nemusel. Komunističtí prominenti byli nahoře na děčku a měli oddělené cely. Cely měli otevřené, stykali se mezi sebou, mohli se bavit a měli tam tisk, dostávali noviny. Husák dobrovolně pracoval, což mě u něj překvapilo. Vzpomínám si na případ, kdy jsme loupali cibuli nakládačku. Pořád mu tekly slzy a nemohl splnit normu. A když neplnil, bachař ho seřval a nakopl do zadku kolenem, až se rozmázl přes celý stůl. Tak mě napadá, jestli si ho Husák, když pak byl prezidentem, vyhledal.* Jiné epizody jsou jen děsuplné a tragické.

Ať už se jedná o vzpomínku na kamarády, kteří se pokusili o neúspěšný útěk z lágru Bytíz: *Ty, kteří utekli z dvanáctky a byli zastřeleni, pak tabali mrtvé za noby z korby auta; padali jim na zem... Nechali je tam ležet, kluci museli chodit kolem, dávat se na ně a nikdo nesměl smeknout,* nebo o setkání s kurýrem Karlem Gruberem, kterého StB s pomocí Rudé armády unesla v říjnu 1952 z Vídně. Vlastně se, jak se ostatně čtenář sám dozví, o setkání v pravém slova smyslu nejednalo, protože mezi oběma muži stála zeď oddělující jejich vazební cely a oni spolu komunikovali pomocí morseovky. Gruber byl popraven v roce 1954 a stejný osud chystali komunisté i Vlčkovu pamětníkovi, nakonec mu byl trest změněn na doživotí. Jak mu asi muselo být, když čekal na smrt, si lze jen těžko představit.

Autor v předmluvě své knihy uvádí, že ji zpracovával skoro celých pět let. Vedle samotných rozhovorů s pamětníky totiž neváhal investovat čas i do shromáždění a studia archivních dokumentů, z nichž mnohé v knize najdeme jako faksimile. Lze jen litovat, že jsou někdy přetištěny v poměrně malém formátu a hůře se čtou. Důvod je však zřejmý: pokud by dostaly více prostoru, rozsah knihy by skokově narostl. Každopádně Vlčkův metodický přístup nelze než přivítat. Je to totiž právě práce s pamětníky, kde je význam zevrubného archivního výzkumu často podceňován. Výsledkem je pak notně redukovaný pohled, který u zasvěcenějších čtenářů budí rozpaky. Naproti tomu kniha *Totalitám navzdory* patří i díky výše řečenému jednoznačně do kategorie pečlivě připravených a velice dobře zvládnutých. V každém rozhovoru, který je uvozen životopisem toho kterého respondenta, osvědčil Vojtěch Vlček cit pro příběh, nikde nepůsobí jeho otázky násilně či nepatřičně, nikde nemá čtenář pocit, že by došlo ke zbytečnému narušení toku sdělovaných informací. A to i přesto, že sám tazatel

deklaroval, že zamýšleným těžištěm rozhovorů není popis samotných událostí, ale to, co stojí poněkud stranou: tedy právě motivace odbojářů.

Vojtěchu Vlčkovi se podařilo zachytit svědectví lidí, která by ve většině případů (někteří z jeho respondentů již v minulosti rozhovory poskytli) zmizela v propadlišti dějin a čtenářské obci by zůstala navždy nedostupná. Vždyť co je výmluvnější než smutný fakt, že v době vydání knihy již čtyři z deseti pamětníků nežili? Knihu *Totalitám navzdory* můžeme číst různě. Jako tragické příběhy o bezpráví nebo také jako příběhy o naději, statečnosti a víře. Je to totiž právě víra, která z knihy vystupuje jako poselství všem budoucím generacím. I proto jsem přečtenou knihu plnou utrpení odkládal s uznáním a svým způsobem i s dobrými pocity. Věřím, že se toto dílo setká se stejnou odezvou i u dalších zájemců, kteří se do jeho příběhů ponoří.

◆ Petr Mallota